

КОНЦЕПТ “РІДНА МОВА” У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ЕТНІЧНИХ УКРАЇНЦІВ ПОВОЛЖЯ (НА МАТЕРІАЛІ ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

Євгенія ГОПШТЕР (Горлівка, Україна)

Стаття написана на основі діалектологічних досліджень мовлення етнічних українців Волгоградської області Росії. Автор з'ясує місце і значення концепта “рідна мова” у мовній картині світу представників цих колоніальних говірок, визначає специфіку його структури.

The present paper is written on the basis of investigating ethnic Ukrainians speaking habits in the dialectological aspect. The author deals with Ukrainians who live in Volgograd Region in Russia. The linguistic picture of the world for the representatives of colonial speech is in the focus of attention. The author also defines specific features of the concept structure.

Концепція В. фон Гумбольдта про нерозривний зв'язок мови з народом, нацією і його культурою підтверджується багатомісячною історією виживання українського народу і його мови в умовах різноманітних утисків. Саме завдяки мові та самобутності культури українська нація не лише зберегла себе, а й здобула шанс на новий розквіт.

Мова як елемент культури, “дух народу” – визначальна ознака кожної суспільної людської спільності; вона допомагає визначити їй власну самобутність і неповторність. Націєтворча і націєідентифікаційна функції мови особливо важливі для збереження єдності народу. Через мову здійснюється духовний зв'язок представників однієї нації чи етносу в часовому і просторовому вимірі: ми усвідомлюємо себе цілісністю завдяки спільній з нашими предками мові; пізнаємо своїх у різних куточках Землі знову ж таки за мовою. “Саме мова об'єднує народ і відрізняє його від інших народів. Таким чином, етнічний і мовний розподіл людей взаємопов'язані і, як правило, збігаються. Спільність мови, культури і самосвідомості є суттєвими ознаками нації” [3: 166].

У період загальної глобалізації світу, міграції населення, інтеграції різних культур для кожного народу важливо не розчинитися в оточенні, зберегти своє власне національне обличчя, виробити стійкий імунітет до повної мовно-культурної асиміляції.

Не виключено, що ця проблема спонукає дослідників до вивчення анклавних спільнот, що характерно і для сучасної української науки. У полі уваги вітчизняних вчених час від часу опиняються різні аспекти життя діаспорян; їх культура, мова, побут, рівень політичної, соціальної і правової захищеності тощо (праці Л. Белей, В. Синельникової, Є. Степанова, М. Лесів, Л. Москаленко та ін.). Зроблені розвідки, безперечно, є важливим внеском у науку і практику розвитку народу в іноетнічному світі, проте системного і всебічного розгляду проблема ще не отримала.

На наш погляд, комплексність вивчення колоніальних етнічних спільнот можна забезпечити завдяки проникненню у мовну картину світу їх представників, яка витворюється і реалізується в оточенні іншої мови і культури.

Поняття мовної картини світу активно використовується у різних науках – лінгвістиці, психології, соціолінгвістиці, філософії, культурології. Проте однозначності ні в напрямках дослідження, ні в підходах до визначень понять та одиниць на сьогодні немає.

У сучасному мовознавстві загально визнаним вважається співвіднесення мовної картини світу з картиною світу і концептуальною картиною світу (А. Белова, О. Кубрякова, Ж. Соколовська, В. Жайворонок та ін.). Причому існують погляди, за якими ці поняття як принципово розрізняються, так і ототожнюються. Щодо колоніальних говірок, то нам видаються найбільш придатними визначення, взяті з теорії міжкультурної комунікації: “Картина світу – сукупність знань, думок, уявлень тощо учасників спілкування стосовно реальної або уявної дійсності. Картина світу концептуальна – різновид картини світу; уявлення певної національної лінгвокультурної спільноти, людства в цілому про елементи, організацію тощо об'єктивної дійсності (чи дійсності, яка вважається об'єктивною), відображені в наукових поняттях. Картина світу мовна – цілісне відбиття конкретною мовою всього того, що існує в людині і навколо неї” [1: 71-72].

Узагальнивши напрацювання різних наук з питань КС, ККС і МКС, П.Мацьків доходить до висновку, що “у тріаді КС – ККС – МКС існують відношення, що репрезентують

в категоріях глобальне – універсальне – характерологічне з домінантою глобального та універсального. У цій тріаді для мовознавства визначальною є МКС як відображення мовними засобами образу (картини) навколишнього світу... У цій тріаді саме МКС “відповідальна” за ментальний вияв її носіїв, унікальні і етноцентричні, духовні надбання окремого етносу і відображає цю багатоаспектну палітру навколишнього світу, вносячи в нього “свою” специфіку в об’єктивно існуючу картину світу” [4: 25-26].

Оскільки навколишній світ безмежно розмаїтий і мінливий, то і уявлення про нього, виражені мовними засобами, практично незчисленні. Тому вчені виділяють окремі фрагменти МКС: наукову, поетичну, міфологічну та інші картини світу. У межах виділених картин світу вивчаються елементи ті чи інші [там само: 25].

Дослідження говірок етнічних українців Поволжя, мешканців сіл Семенівка і Мачуха Кіквідзинського району Волгоградської області, дає змогу вичленувати у мовній картині світу мовноносіїв сегмент “рідна мова” і простежити його репрезентацію у діалектному просторі.

Поняття “рідна мова” – визначальний показник національної приналежності кожної людини і спільноти, головний чинник етноцентризму картини світу, а значить, і концептуальної та мовної картини світу, особливо важливе це поняття для носіїв колоніальних говірок. Тому використовуємо для його аналізу елементи методики дослідження ККС – концепт, ядро і периферія концепта. Поняття концепта пов’язане з визнанням взаємозв’язку мови і мислення, мови і культури, національної специфіки картини світу, відтворюваної засобами конкретної мови. Отже, під концептом здебільшого мають на увазі оперативну змістову одиницю пам’яті ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, всієї картини світу, відображеної в людській психіці [2: 136], “...його ядро формують найактуальніші загальнолюдські, національно-культурні, соціально-групові та індивідуально-особистісні, а периферію – менш актуальні для носіїв конкретної мови і культури поняттеві, образні та інші типи асоціацій” [5: 284].

У цьому плані ядром концепта “рідна мова” для етносу є її значення – “ідентифікатор національної приналежності”. В умовах диглосії досліджувані нами носії колоніальних говірок репрезентують його з атрибутивом “хохлач(ий)” мова (язик), що асоціюється з етнонімом “хохол”. Місцеві мешканці виділяють додатковий зміст поняття “рідна мова” як диференціатора, відокремлювача “своїх” від “чужих” за допомогою слів “своя мова” / “свій язик”, “по-своєму”, “по-нашому”. Причому висловлювання опозиціонуються до понять “руські”, “по-руські”, “українці”, “по-українськи”. Дієслово “балакати”, яке у сучасній українській літературній мові має стилістично-емоційну маркованість, діаспорянами вживається у нейтральному значенні – процес продукування мовлення, і, за нашими спостереженнями, без синонімічних відповідників.

// Род'ім'ел'і так'і ж / як і ми / хо^ахли // Пишемос' рус'кі / а сам'і хо^ахли / балакаєм по хо^ахлачи // (с.Семенівка).

// Мати сама українка з дніпропетров'скої облас'т'і / бат'ко рус'киї / а ми хо^ахли / по хо^ахлачи балакаєм // (с.Семенівка).

// Балакаєм по хо^ахлачи / а пишемос' рус'кі // україн'с'киї сов'ем не такиї говор і слова не такі там / сов'ем не так'і слова // (с.Семенівка).

// Вони (діти) по рус'ки (розмовляють) / а ја по своєму // (с.Мачуха).

// Ја з рус'кими балакају по своєму / а вони по своєму // Наш язик трудниї / не каждиї по н'ому зможе // (с.Семенівка).

Відчуття у місцевих жителів відокремленості від материкових українців породжене, очевидно, довголітньою політичною, культурною, соціальною, інформаційною ізоляцією, що триває, на жаль, і досі. Такі умови спричинили до неоднозначного в усіх носіїв ставлення до рідної говірки. З одного боку, вони виявляють високу стійкість до мовної асиміляції, підсвідоме бажання зберегти свою етнічну своєрідність.

// Так і балакаєм м'єжду собої вс'о вр'ем'а // І як куди поїдем / то так само похо^ахлачому балакаєм // ја у волгоград'і вчлас' / так там як забалакају / так вс'і аж падајут' // дес'ат' год'ів в волгоград'і жила / а јазик не забувајец': а // в волгоград'і жила / і все по рус'ки разговоривала / а як т'іл'ки с'іла в поїзд / забула все / н'і одного слова не пом'ну

порус'ки // і в волгоград'ї / як т'їл'ки хто п'їд'їшов / слово сказав по нашому / вс'о забула і зразу почала балакат' по-нашому // н'е не забуваец': а јазик // (с.Семенївка).

// Вс'ї так балакајут' / і дїти / і внуки і правнуки // (с.Семенївка).

Інтуїтивно дехто з досліджуваних мовноносїїв усвідомлює свою національну єдність з материковим українцями, свїй зв'язок з етносом:

// Ми балакајем по українс'кому // (с.Семенївка).

// Род'їт'ел'ї так'ї ж јіак і ја україн'ц'ї // Ми вс'ї по матер'ї україн'ц'ї / і в паспортах україн'ц'ї // Мамка була українка / бат'ка звала татом / а маму нен'коју // (с.Мачуха).

// Мати українка і свекруха / у нас називајуц': а хо^ахли // (с.Семенївка).

// Ја не рускаја / а така јак ја јес'т' // (с.Семенївка).

У суворих умовах ізоляваності від рідномовних співвітчизників українці Поволжя зберігають свою говірку впродовж поколінь:

// З д'їт'ми балакајем по хо^ахлаци / а внуки в город'ї / а јак пријїж: ајут' / то балакајуть так же з нами по хо^ахлаци // (с.Семенївка).

// Внуки в городі по хо^ахлаци / по својему балакајут' // дїти також балакајут' по хо^ахлаци // (с.Мачуха).

З іншого боку, довготривале перебування в іншомовному й інокультурному середовищі перетворило українців Волгоградщини в односторонніх білінгвів, які залежно від умов і обставин переходять у спілкуванні на російську мову.

// Ми по вс'акому балакајем / і по рус'ки / і по нашому завертајем / по вс'акому вм'їјемо // (с.Семенївка).

// Д'їти городс'кі / по рус'ки балакајуть / і ја вже з ними старајус' // (с.Мачуха).

// Він [брат] уже не вм'їје розговариват' по хо^ахлачому // вже мало хто в селі так розговариваје // (с.Семенївка).

// Вдома балакају з дочкоју так / а на робот'ї јак з хо^ахлушкоју / то і по хо^ахлаци розговаривају / а јак з рус'кими / так і по рус'ки // (с.Семенївка).

// Між собою так ми розговаривајем / а з д'їт'ми по рус'ки // (с.Семенївка).

// Син пријїж: аје / по вс'акому балакаје і дочка так само // (с.Семенївка).

// З д'їт'ми по рус'ки говор'у / с отцом по рус'ки говор'у / а з мамкой по својему // (с.Мачуха).

// Муж був рус'кий / ја з ним балакала по рус'ки // (с.Мачуха).

Отже, усвідомлення мови діаспорянами як націєтворчого чинника знаходяться у їхній МКС на периферії концепта "рідна мова". Натомість сприйняття ними рідної мови як визначальної ознаки некорінного етносу є ядром концепта.

Таким чином, поняття "рідна мова", залишаючись визначальним чинником етноцентризму у мовній картині світу етнічних українців Поволжя, має деякі особливості, зумовлені колоніальним становищем говірки. Відірваність наших співвітчизників від політичного і культурного життя всього етносу, інформаційна блокада, відсутність родинних та інших зв'язків з материковою Вітчизною спричинили до послаблення національної самосвідомості українців Волгоградської області. А це веде до їхньої повної національної асиміляції.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. – К.: Довіра, 2007. – 205 с.
2. Загнітко А.П. Сучасні лінгвістичні теорії: Монографія. – Вид. 2-ге, випр., і доп. – Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, ЛтД", 2007. – 219 с.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. – К.: Вид. центр "Академія", 1999. – 288 с.
4. Мацьків П. Концептосфера Бог в українському мовному просторі: Монографія. – Дрогобич: Коло, 2007. – 332 с.
5. Енциклопедія. Українська мова. – Видання третє зі змінами і доповненнями. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 2007.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Євгенія Гопштер – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: діалектологія, когнітивна лінгвістика.